

I.
VIŠEJEZIČNOST
U DRUŠTVU I ZNANOSTI

1. Višejezičnost kao područje interesa

Višejezičnost se sve više prepoznaje kao dobrobit i u znanosti i u društvu. Međutim, radi se o složenom fenomenu i izazovnom znanstvenom području. Ono se može sagledavati iz različitih perspektiva (lingvističke, obrazovne, psihološke, sociološke i sl.), a pitanja od ključne važnosti u području višejezičnosti najčešće zahtijevaju interdisciplinarni ili transdisciplinarni pristup (Douglas Fir Group, 2016) u pokušaju razumijevanja velikoga broja čimbenika koji određuju višejezičnost na individualnoj, društvenoj, političkoj i znanstvenoj razini.

1.1. Višejezičnost danas

Danas se u svijetu govori nekoliko tisuća jezika⁷. Izvori najčešće navode otprilike 7 000 jezika, no vrlo je nezahvalno govoriti o točnom broju upravo zato što broj jezika ovisi o poimanju i definiciji jezika koja se uzima u obzir u izračunu. Na isti problem nailazimo kad želimo odrediti broj višejezičnih govornika u svijetu danas. Različiti autori navode različite brojeve kao dokaz većega broja višejezičnih nego jednojezičnih govornika. Razlika između navoda rezultat je različitih definicija jezika, ali treba imati na umu i da se različiti statistički podaci ne odnose na govornike više od dvaju jezika, već više od jednoga. Odnosno, najčešće se pod definicijom višejezičnosti podrazumijeva i dvojezičnost. Iako iz terminoloških i konceptualnih razloga, o kojima će biti puno više riječi kasnije u knjizi, nije oportuno precizirati broj višejezičnih govornika, zasigurno nije sporno reći da je danas poznavanje još barem jednoga jezika uz materinski gotovo pravilo, a ne izuzetak. Drugim riječima, višejezičnost je stvarnost čiji doseg (broj višejezičnih govornika) ovisi o samoj definiciji višejezičnosti. Ona se ogleda u sve većem broju višejezičnih govornika i višejezičnih zajednica (službeno ili u praksi), višejezičnih organizacija (npr. međunarodnih korporacija) u sinergiji s galopirajućim razvojem tehnologije i različitih vrsta mobilnosti (pa i onih studentskih). Sve navedeno je temelj za tvrdnju da višejezičnost⁸ postaje norma, a ne iznimka, te nasušna potreba budući da je sastavni dio određene društvene (znanstvene, obrazovne, političke) stvarnosti (Aronin i Singleton, 2012).

Sama popularnost i sveprisutnost pojma višejezičnosti u području jezične politike, lingvistike i obrazovanja potaknuta je sviješću o društveno-kulturnoj

7 Ethnologue (<https://www.ethnologue.com/browse/names/>) navodi 7 168 živih jezika, no u literaturi se pojavljuju podaci za nekoliko tisuća manji ili veći od navedenoga broja.

8 Kao pojavnost koja uključuje dva ili više jezika

različitosti te velikim brojem jezičnih i društvenih izazova nastalih kao posljedica migracija stanovništva (Franceschini, 2011). Revitalizacija nevećinskih⁹ jezika u Europi utjecala je na razvoj pozitivnoga stava opće javnosti prema tim jezicima i njihovom uključivanju u obrazovne institucije (npr. baskijskoga jezika u Baskiji). Međutim, nastojanja obrazovnih institucija u održavanju nevećinskih jezika uvelike se razlikuju ovisno o tome jesu li ti nevećinski jezici zapravo regionalni¹⁰ i službeno priznati manjinski jezici¹¹ (jezici manjina) ili se radi o materinskim jezicima novih migranata, odnosno useljeničkim (migrantskim) jezicima¹² i nasljednim jezicima¹³. Dok kod prvih jezika postoji uspostavljena obrazovna infrastruktura (npr. obrazovanje na talijanskom jeziku u Istri), to nije slučaj u potonjima. Unatoč proklamiranom cilju jezične politike Europske unije usmjerenom razvoju mnogojezičnosti kod europskoga stanovništva, vrlo često obiteljski (nasljedni ili migrantski) jezici, kao na primjer ruski ili arapski, nisu zastupljeni u obrazovnom kurikulumu ni kao školski predmet (Göbel i Buchwald, 2017).

Višejezičnost, odnosno **mногоjezičnost** (engl. *plurilingualism*) je i temeljno polazište jezične politike Europske unije koja uz materinski, potiče ovladavanje još dvama jezicima (vidi potpoglavlje 12.6.). Politika EU-a kao cilj razvoja višejezičnosti ističe međusobno uvažavanje, društvenu stabilnost, ekonomski razvoj i suradnju između jezično i kulturološki različitih skupina. Jedan je od ciljeva obrazovne politike Europske unije da se budućim generacijama učenika ponude jezične vještine koje će im omogućiti pristup europskom prostoru obrazovanja i kompetitivnost na globalnom tržištu rada. Iz toga se razloga i strani jezici počinju učiti u sve ranijoj dobi, a mogućnosti za razvoj individualne višejezičnosti prepoznate su u društvu u posljednjih 30 godina kao nikada do sada. Prilike za ovladavanje novim jezicima u formalnom obrazovanju, neformalnom kontaktu (internet, glazba, umjetnost, društvene mreže, mediji), poslovnim kontaktima ili u svakodnevnoj komunikaciji nikad nisu bile veće.

9 Pojam nevećinski jezik koristi se kao neutralna referentna kategorija koja odnosi se na svaki jezik prisutan u određenoj jezičnoj zajednici, a nije jezik većine niti dominantni jezik javne komunikacije.

10 Regionalni jezici su povijesno ukorijenjeni i teritorijalno ograničeni jezici koji nemaju nužno status jezika nacionalne manjine u cijeloj državi.

11 Manjinski jezik označava službeno priznati jezik nacionalne manjine, zaštićen zakonodavnim okvirom i institucionalnim mjerama (npr. obrazovanjem, službenom uporabom i kulturnom infrastrukturom). U hrvatskoj terminologiji uobičajeno se koristi i naziv jezik nacionalne manjine, dok se u engleskom jeziku najčešće koristi izraz *minority language*, koji međutim može biti širi te obuhvatiti i jezike bez formalnog statusa, ovisno o kontekstu.

12 Useljenički (migrantski) jezici odnose se na jezike koje govore osobe ili zajednice doseljene u sredinu gdje jezik nije već imao povijesni status.

13 Nasljedni jezik pripada skupini useljeničkih jezika, pri čemu se zasebnim nazivom naglašava obiteljski prijenos jezika i simbolična vrijednost za drugu i treću generaciju govornika.

Dakle, suvremeno višjejezično ozračje predstavlja dobar temelj za daljnje promicanje višjejezičnosti i na individualnoj i na društvenoj razini. Međutim, višjejezičnost kao fenomen treba pažljivo sagledati u okviru individualne i društvene stvarnosti te u skladu sa stvarnim potrebama primijeniti preporuke jezične politike Europske unije. Prihvatljivost i primjenjivost ideja jezične politike EU-a na razini pojedine države ovisi o ukorijenjenosti jednojezičnih ideologija i jezičnoj politici svake države članice. Upravo one imaju snažan utjecaj na učinkovitost u poticanju višjejezičnosti, kao što je primjerice poticanje učenja i uporabe manjinskih, migrantskih, regionalnih, nasljednih, autohtonih i stranih jezika (uz službene ili suslužbene jezike) u pojedinom društvu.

1.2. Društvena višjejezičnost

Kad govorimo o **individualnoj višjejezičnosti**, mislimo na višjejezičnoga pojedinca, odnosno na njegovu sposobnost uporabe više jezika. Mislimo i na njegove stavove, osjećaje, identitet, iskustvo i način uporabe više jezika te ukupnost jezičnoga iskustva koja čini njegovu višjejezičnost. No, višjejezičnost je i društveni fenomen, odnosno posljedica društvenih, kulturnih i jezičnih promjena zbog globalizacije, geografske mobilnosti, ekonomskih i političkih aktivnosti te sveprisutnoga tehnološkog napretka (Aronin, 2022).

Društvena višjejezičnost odnosi se na uobičajenu praksu uporabe triju ili više jezika u nekoj državi, govornoj sredini, političkoj ili obrazovnoj ustanovi ili organizaciji, bez obzira na njezinu veličinu i brojnost (Aronin, 2015). Društvenu višjejezičnost u tim sredinama određuje manje ili više definirana jezična politika, stavovi, aktivnosti i uporaba jezika. U pitanja društvene višjejezičnosti ulaze, primjerice, određenja suodnosa različitih jezika i dijalekata u društvu, status koji pojedini jezici imaju u društvu, percepcija višjejezičnosti u društvu i važnost višjejezičnoga obrazovanja. Društvena je višjejezičnost važna za pojedinca jer mu, ovisno o društvenoj višjejezičnosti, omogućava ili ograničava pristup obrazovanju na određenom jeziku, olakšava ili otežava pronalaženje posla, komunikaciju u svakodnevnom životu, administraciji i sl. (Aronin, 2022). Time su individualna i društvena višjejezičnost usko povezane te je razumijevanje jednoga bez uvida u drugi zapravo nepotpuno.

Društvena višjejezičnost proizlazi iz različitih situacija: supostojanja različitih jezičnih zajednica u društvu kao posljedica migracije, učenja stranih jezika, obrazovanja na inom¹⁴ jeziku i sl. te je svako višjejezično društvo specifično na

¹⁴ Pojam ini jezik u hrvatskoj terminologiji koristi se kao krovni pojam za jezike koji nisu materinski (Jelaska, 2016) onda kada nije potrebno ili se ne može precizno navesti točan status jezika (strani, drugi, treći i sl.).

svoj način. Postoje različiti suodnosi individualne i društvene višejezičnosti u različitim državama ili sredinama te nisu svi pojedinci u službeno višejezičnoj državi ili sredini i sami višejezični. Primjerice, u Švicarskoj, službena dvojezičnost i trojezičnost teritorijalnih jedinica ne pretpostavlja i dvojezičnost ili višejezičnost njezinih stanovnika, kao što se često implicira. Vrlo malen broj njezinih stanovnika ima stvarnu potrebu uporabe triju jezika.

Postoje i višejezična društva koja su svoj višejezični status unaprijedila revitalizacijom autohtonih manjinskih jezika. Španjolska autonomna zajednica Baskija¹⁵ dvojezična je sredina u kojoj su baskijski i španjolski službeni jezici, no nisu svi stanovnici govornici i baskijskoga i španjolskoga jezika. Baskijski je materinski jezik za približno 23 % stanovnika te se navodi da je oko 34 % stanovništva dvojezično, a dodatnih oko 20 % pasivno dvojezično. Društvena se višejezičnost u toj sredini postiže formalnim obrazovanjem. Od 1982. godine baskijski je jezik obavezan u svim modelima obrazovanja, a engleski jezik se uči od četvrte godine s očekivanom razinom znanja na razini B1 do kraja srednjoškolskoga obrazovanja (Lasagabaster, 2000). Još je jedan primjer višejezične sredine pokrajina Frizija u sjeverozapadnoj Nizozemskoj u kojoj je frizijski manjinski jezik sa službenim statusom regionalnoga jezika. Pored snažne revitalizacije frizijskoga jezika, Frizija se suočava sa sve većom jezičnom raznolikošću koja je posljedica migracija. Oko 55 % stanovništva govori frizijski kao materinski jezik te su oni najčešće i govornici nizozemskoga kao većinskog jezika, dok 12 % populacije, koja je u stalnom porastu, ima migrantsko porijeklo (Duarte i Günther-van der Meij, 2018). Nadalje, u Južnom Tirolu službeni su jezici njemački, talijanski i ladinski. Većini je stanovništva materinski jezik njemački ili dijalekt njemačkoga jezika, približno četvrtini stanovništva materinski je jezik talijanski dok se manji broj stanovnika služi ladinским jezikom kao materinskim uz uporabu barem jednoga od drugih dvaju službenih jezika (De Angelis, 2015).

Dakle, društvena višejezičnost odnosi se na prisutnost i uporabu većega broja jezika u pojedinom društvu i podrazumijeva supostojanje različitih jezičnih zajednica, ali i različitih društvenih, političkih i kulturnih dinamika i praksi. Ona je neodvojivo vezana za jezičnu i obrazovnu politiku koje svojim pravnim regulativama na različite načine ili podupiru ili ograničavaju upotrebu većinskih, manjinskih, migrantskih jezika i dijalekata te time i prava svakoga

15 Baskija je područje u zapadnim Pirinejima u kojem se govori baskijski jezik. Sastoji se od tri administrativna dijela: dva u Španjolskoj (Navarre i Autonomna baskijska zajednica) te jedan (Sjeverna Baskija) u Francuskoj. Baskijski jezik nepoznatoga je porijekla i manjinski je jezik u Francuskoj i Španjolskoj (Gorter i Cenoz, 2011).

pojedinka u društvu. Važna pitanja o održavanju višejezičnosti postavljaju se iz sociolingvističke perspektive. Kako društvo i vrijednosti u društvu utječu na višejezični razvoj? Kako se jezične ideologije razvijaju uporabom jezika u obitelji i društvu? Kako se identitet oblikuje u procesu socijalizacije? Odgovori na ova i slična relevantna pitanja nadilaze tematski doseg ove knjige (vidi npr. u Horner i Weber, 2018; Siemund, 2023), no o konkretnim utjecajima jezične politike na društvenu višejezičnost i o institucijskoj potpori manjinskom jeziku i razvoju višejezičnosti bit će više riječi iz obrazovne perspektive (poglavlje 12).

1.3. Višejezičnost u prošlosti

Jasno je da višejezičnost nije nova pojava. Višejezične države, carstva i monarhije postojale su u prošlosti, a težnje ujedinjavanja država pomoću jednoga zajedničkoga jezika i uporaba latinskoga jezika uz mnoge lokalne jezike i idiome najbolji su dokaz o višejezičnosti u prošlosti. Najbolji i nama najbliži primjer je Austro-Ugarska Monarhija koja je za svojeg postojanja (1867. – 1918.) imala 14 službeno priznatih jezika te je višejezičnost bila i zakonski regulirana. Nije se, naravno, radilo o ravnopravnosti svih jezika. Postoje mnogi zapisi o jezičnoj politici i praksi koji govore o ograničenjima uporabe određenih jezika na lokalnoj razini te time izazvanim jezičnim i etničkim sukobima (npr. László, 2012; Novak, 2012).

S druge strane, kroz povijest postoje i mnoga svjedočanstva o individualnoj višejezičnosti koja je bila rezultat potrebe za određenom razinom jezične kompetencije na više jezika. Znanje dvaju ili više jezika bilo je potrebno u obrazovanju, obavljanju određenoga zanimanja, poput trgovine, ili u svakodnevnom životu u pograničnim područjima (Krogull, 2021; Pavlenko, 2023a). Primjerice, Krogull (2021) iznosi dokaze o vrlo dinamičnoj uporabi više jezika u pograničnom području između Njemačke i Nizozemske u 18. i 19. stoljeću, odnosno i u samom jeku ideologije da nacionalni identitet treba biti povezan s uporabom jedinstvenoga jezika („jedan narod, jedan jezik”). Navedno pokazuje da se višejezičnost u povijesti neopravdano pojednostavljuje u suvremenim prikazima o razlikama između višejezičnosti nekad i danas. Iznimno kritičan osvrt suvremenoga pogleda na višejezičnost u povijesti donosi Pavlenko (2023b). Na temelju vlastitih istraživanja te istraživanja višejezičnosti kroz povijest u pojedinim domenama ljudskoga djelovanja, poput sudstva, obrazovanja, vojske, javnih natpisa i sl., Pavlenko (2023a) kritizira usmjerenost povijesnih pregleda višejezičnosti na 19. i 20. stoljeće te ih vrlo smjelo naziva fragmentarnima i netočnima (Pavlenko, 2023b: 38).

Glavne razlike između višejezičnosti u prošlosti i višejezičnosti danas Aronin i Singleton (2008, 2012) navode s obzirom na sedam kriterija: porijeklo jezika u kontaktu, društveni sloj višejezičnih govornika, geografska smještjenost, oblik komunikacije, povezanost s ritualima, povezanost sa specifičnim zanimanjem te prostorom i vremenom u kojem se komunikacija odvija. Kao ključne razlike navode današnju geografsku sveprisutnost višejezičnosti koja više nije ograničena na pogranična područja ili trgovačke rute te njezinu prisutnost u svim društvenim slojevima, a ne samo kao specifičnost određenoga društvenog sloja ili zanimanja. Zbog navedenih razlika i činjenice da je višejezičnost, pod utjecajem globalizacijskih trendova, u porastu širom svijeta, Aronin i Singleton (2008) današnju višejezičnost nazivaju novim lingvističkim poretком (engl. *New Linguistic Dispensation*). Smatraju da je promjena toliko značajna, da je u okviru današnje višejezičnosti nužno preispitati valjanost temeljnih pretpostavki o uporabi jezika u društvu.

Bez obzira na različite recentne prijevode o jasnim razlikama između povijesne i suvremene višejezičnosti ili potrebu za isticanjem posebnosti današnje višejezičnosti, jasno je da višejezičnost u prošlosti nije bila globalnom pojavom u onoj mjeri u kojoj je ona to danas (Aronin i Singleton, 2008). Danas u bilo kojem od velikih europskih gradova možemo sresti govornike većega broja različitih jezika nego što bi to bio slučaj u višekulturnim i višejezičnim područjima Afrike i Azije (Siemund, 2023). Osim toga, složenost suvremene višejezičnosti, za razliku od povijesne, odraz je sve složenije društvene stvarnosti i transformacija kroz koje različite zajednice prolaze.

1.4. Razvoj svijesti o jeziku kao predmetu znanstvenoga istraživanja

Povijesni razvoj svijesti o jeziku znanstvenici u grubo klasificiraju u tri razdoblja: jednojezično, dvojezično i višejezično razdoblje. Prema Aronin (2022: 43), navedena razdoblja ne odražavaju stvarnu komunikacijsku situaciju u vremenu i prostoru u smislu broja jezika kojima se služio pojedinac ili društvo u nekom trenutku te nemaju precizno vremensko ograničenje, odnosno početak i kraj. Tri razdoblja svijesti o jeziku u znanosti ukazuju tek na razlike u njihovom utjecaju na društvo i pojedinca.

Stav da je jedan jezik prirodna norma za pojedinca i društvo, odnosno *jednojezična perspektiva* u poimanju jezika, bila je dugi niz godina temelj lingvistike. Ona se ogledala u definicijama jezika, definiciji kompetencije izvornoga govornika i ideji strogoga razgraničavanja između jezičnih sustava. Na primjer, kompetencija jednojezičnoga govornika smatrala se idealom kojem teže uče-

nici stranoga jezika i u skladu s kojim se definiraju i vrednuju ishodi jezičnoga obrazovanja. Takva poimanja duboko su ukorijenjena i još uvijek prisutna (npr. vidi potpoglavlje 3.3.). U lingvističkim istraživanjima naglasak je bio na strukturi samoga jezika, samo je jedan jezik bio predmetom proučavanja, pa čak i onda kad su se jezici uspoređivali, klasificirali i sl. Jezično posuđivanje gledalo se iz perspektive kontakta između jednoga precizno definiranoga i statičnoga jezičnog sustava u drugi, iako u sintagmi 'jezici u kontaktu' znamo da nisu jezici, već ljudi oni koji komuniciraju te da se proces događa u umu, a ne u jeziku. Ta jednojezična perspektiva vidljiva je također i u proučavanju jezičnoga prijenosa kao jednosmjernoga i plastičnoga prijenosa elemenata jednoga jezičnog sustava u drugi. Pod utjecajem jezične politike s kraja 19. i početka 20. stoljeća, dvojezičnost je bila problem te se smatralo da ima negativan učinak na kognitivni i emocionalni razvoj pojedinca. Rana istraživanja karakterizirala su dvojezičare (najčešće djecu) kao društveno neprilagođene, s manjim kvocijentom inteligencije i slabijim akademskim postignućima (vidi Diaz, 1983). Vrlo citirani primjer je i tvrdnja da korištenje drugoga jezika kod kuće dovodi do mentalne retardacije (Goodenough, 1926) te da je dvojezičnost povezana s većom incidencijom mucanja (Travis i sur., 1937). Razloga za negativno poimanje dvojezičnosti bilo je nekoliko: činjenica da se u svim usporedbama jednojezičnih i dvojezičnih govornika u istraživanjima nije uzimao u obzir socioekonomski status, dvojezičnost se definirala vrlo subjektivno i površno, a dvojezičari su rijetko bili testirani na dominantnom jeziku (Baker, 2011; Hakuta, 1986).

Dvojezična perspektiva pojavljuje se u prvoj polovici 20. stoljeća kada se znanstvenici suočavaju s dvojezičnom stvarnošću i složenim pitanjima koja iz nje proizlaze na kognitivnoj, društvenoj i obrazovnoj razini. Iako su gore navedenih nedostataka u istraživanjima dvojezičnosti bili svjesni i znanstvenici s početka 20. stoljeća (vidi Poarch, 2022), ključni preokret u poimanju dvojezičnosti dogodio se tek 1962. godine. Peal i Lambert (1962) proveli su prvo sustavno istraživanje francusko-engleske dvojezičnosti kod djece u Kanadi u kojem su kontrolirali socioekonomski status dvojezičnih sudionika. Uravnoteženo dvojezična djeca na testovima inteligencije su u 15 od 18 čimbenika inteligencije ostvarila bolje rezultate od djece koja su govorila samo francuski jezik. Autori su zaključili da dvojezičnost pridonosi fleksibilnosti uma, boljoj konceptualizaciji te većem rasponu mentalnih sposobnosti. Uslijedila su brojna istraživanja koja su istraživala dvojezičnost u okviru različitih političkih, psiholoških, društvenih i obrazovnih pitanja. Kognitivna znanost je potvrdila pozitivan utjecaj dvojezičnosti na kogniciju te pokazala prednost dvojezičara u području neverbalne selektivne pažnje i metajezičnoga znanja (Bialystok,

2009). Pojavljuju se tvrdnje o specifičnosti dvojezičara kao govornika, a ne tek zbroju dvaju jednojezičara (vidi Grosjean, 1983) te njihovoj specifičnoj kompetenciji – *višestrukoj kompetenciji* (engl. *multicompetence*) (Cook, 1992, 1995, 1996) koja je rezultat integracije dvaju jezičnih sustava. Dakle, ključna istraživačka pitanja odnosila su se na prirodu dvojezičnoga razvoja, međujezične utjecaje, status jezika u društvu i sl., čime se ukazalo da je dvojezičnost prirodna (i poželjna) pojava koja u pitanje dovodi dotadašnju normu jednojezičnoga govornika u jezičnom obrazovanju i vrednovanju. O navedenom će biti više riječi u različitim poglavljima knjige.

U posljednja tri desetljeća u znanosti i društvu prisutna je *višejezična perspektiva*. Radi se o poimanju da višejezičnost treba biti norma i polazište u istraživanju jezika i komunikacije jer je većina ljudi višejezična, a ne jednojezična (Auer i Wei, 2007: 1). Višestruko ovlađavanje jezikom i višejezičnost (u smislu više od dvaju jezika) sve češće se propituje i na znanstvenoj razini i u okviru praktičnih izazova u lokalnoj zajednici, a politika EU-a promovira višejezičnost preporukama za ovlađavanjem barem trima jezicima (vidi potpoglavlje 12.2.). Međutim, danas se pred višejezičnost postavljaju velika očekivanja. Očekivanja se ne odnose samo na dobrobiti u obliku kognitivnih prednosti kod individualnih višejezičara već i na društvenu dobrobit budući da je višejezičnost postala važno sredstvo u promicanju društvene jednakosti (vidi potpoglavlje 12.1.). Iz toga razloga neki znanstvenici smatraju da se danas pretjerano veliča višejezična i istovremeno u potpunosti diskreditira jednojezična perspektiva (Berthele, 2023). Primjerice, danas se u iz višejezične perspektive višejezična kompetenciju govornika smatra poželjnom kompetencijom građanina Europske unije, a njegova se višejezična kompetencija istovremeno još uvijek mjeri i vrednuje zasebno u svakom jeziku.

Navedeno samo ukazuje da je potrebno višejezičnost razmotriti u okviru stvarnih individualnih i društvenih potreba i mogućnosti kako bismo izbjegli paradokse koji proizlaze iz dvostrukih ideologija kad se radi o rješavanju vrlo konkretnih pitanja u svakodnevnicu višejezičnih pojedinaca i društva.

1.5. Višejezičnost kao tema u različitim područjima znanosti

Višejezičnost je doživjela veliki procvat u znanosti i danas je teško uopće pobrojati konferencije u kojima je višejezičnost tema u užem ili širem smislu. Istraživački interesi u području višejezičnosti rezultat su društvenih promjena kao što je povećana svjesnost i osjetljivost prema različitostima u društvu (heterogenost u društvu i obrazovanju), ali i velikoga broja jezičnih i društveno-jezičnih izazova zbog povećane migracije u zemljama Europske unije (Franceschini, 2009). Višejezičnost je važna u mnogim područjima koja uključuju jezik: jezičnom obrazovanju, uporabi jezika, poučavanju i učenju jezika, usvajanju jezika, jezičnoj politici i sl. Iz toga su razloga pojedini vidovi višejezičnosti, kao individualnoga ili društvenoga fenomena, predmet istraživanja u lingvistici, psihologiji, sociologiji, antropologiji, neuroznanosti, obrazovnim znanostima, političkim znanostima i sl., pri čemu se višejezičnost sagledava iz različitih perspektiva i pristupa u teoriji i empiriji. Tako su, na primjer, unutar područja višejezičnosti za sociologe važna jezična prava manjina i identiteti u postkolonijalnim društvima, dok su za obrazovne znanosti važna pitanja odgoja i inkluzije u obrazovanju djece s manjinskim i migrantskim jezicima.

Aronin (2022) navodi da se višejezičnost često najuže povezuje s lingvistikom kao disciplinom te naglašava da temelj istraživanja višejezičnosti nije u samom jeziku, već načinu uporabe više jezika. Lingvistika kao disciplina prigrbila je višejezičnost utoliko što je sam fenomen utjecao na promjenu perspektive, odnosno promatranje jezika ne iz jednojezične, već iz višejezične perspektive. Umjesto analize samo jednoga izoliranog jezičnog sustava naglasak se stavlja na analizu više jezika i njihove međusobne povezanosti u okviru jezične stvarnosti, a ta je promjena perspektive najočitija u području primijenjene lingvistike kad se radi o ovladavanju jezikom.

Višejezičnost iz perspektive ovladavanja jezikom najčešće se smješta u područje primijenjene lingvistike. No, za potpuni uvid u odgovor na bilo koje istraživačko pitanje u području višejezičnosti, nužno je uzeti u obzir sva relevantna znanja o višejezičnosti koja već postoje u gore navedenim disciplinama ili njihovim poddisciplinama. Fenomen višejezičnosti koji u sve većoj mjeri postaje norma (bilo kao potreba društva ili kao posljedica društvenih zbivanja) pred znanstvenike postavlja veliki izazov. Primjerice, s ciljem promocije razvoja individualne višejezičnosti, pod utjecajem političke, moralne i/ili društvene potrebe, u obrazovanje uvodimo sve veći broj jezika i u sve ranijoj životnoj dobi. Za mnoga pitanja o učinkovitom ovladavanju većim brojem jezika znanost nema spremna saznanja na koja se može osloniti jer potrebna znanja nadilaze grani-

ce jedne discipline (Knapp i Antos, 2007: V-VI). Kao što će biti jasno iz knjige, na pitanja iz područja višjejezičnosti i ovladavanja jezikom ni jedna znanstvena disciplina ne može samostalno dati odgovor. Do pravoga se odgovora može samo interdisciplinarnim pristupom u kojem se vrlo praktičnom problemu pristupa na dobro utemeljenom teorijskom okviru (ili više njih) koristeći prikladnu metodologiju pri čemu se, imajući u vidu konkretan/praktični problem, razvija novo teorijsko područje. Dakle, interdisciplinarni pristup podrazumijeva integraciju teorija, koncepata i metodologije iz različitih disciplina kako bi se zajednički pronašlo rješenje za neki izazov ili razumio određeni fenomen. Takva je interdisciplinarnost prijeko potrebna za daljnje ispitivanje relevantnih poveznica između višjejezičnosti i ovladavanja trećim jezikom, jezične obrade i kognicije, strukture i funkcije mozga te posebno njihovih implikacija za obrazovanje, primijenjenolingvističke, ali i lingvističke teorije.

Međutim, važno je reći da se interdisciplinarni pristup višjejezičnosti vrlo sporo razvija zbog fokusiranosti današnjih znanstvenih disciplina samo na uži krug djelovanja (više o razlozima za monodisciplinarni pristup (engl. *monodisciplinary approach*) znanosti vidi u Pavlenko, 2023b). Drugi problem, o kojem će biti riječi nešto kasnije, jest činjenica da se stvaranjem novih teorijskih područja katkad udaljavamo od osnovnoga problema, odnosno rješavanje polazišnoga problema prestaje biti njegov fokus. Ukratko, kako bismo se uhvatili u koštac sa stvarnim izazovima višjejezičnosti, potrebno ih je sagledati u okviru postojećih zadanosti (teorija, metoda i uvriježene prakse) pojedine discipline (npr. lingvistike, psihologije), ali isto tako i zadanosti društvenoga konteksta.

U ovom se poglavlju ukazalo na višjejezičnost kao složeni i višedimenzionalni fenomen koji obuhvaća individualnu sposobnost uporabe više jezika, ali i društvenu stvarnost u kojoj se ti jezici koriste. Ona se promatra kroz različite znanstvene perspektive i povezuje s globalizacijom, migracijama, tehnološkim razvojem i jezičnim politikama koje oblikuju suvremene višjejezične zajednice. Pokazuje se da višjejezičnost nije nova pojava, ali da je u suvremenom svijetu postala norma, a ne iznimka, te da ima važno mjesto u znanosti, obrazovanju i društvu. U završnom dijelu poglavlja ističe se potreba za interdisciplinarnim pristupom u istraživanju višjejezičnosti kako bi se razumjeli svi njeni vidovi. Poglavlje koje slijedi donosi konkretnije definicije i teorijska određenja samoga pojma višjejezičnosti.

2. Određenja višjejezičnosti

U fizici i kemiji atom je uvijek atom. Znamo što znači i na što se odnosi. No, o čemu govorimo kad govorimo o višjejezičnosti? Višjejezičnost je jedan onih pojmova za koji će svatko spremno ponuditi definiciju, premda sve one neće opisati istu pojavnost. Nažalost, precizno definiranje višjejezičnosti jedno je od ključnih izazova samoga područja pa ne čudi vrlo često studentsko pitanje: *Kako se možemo baviti nečim što ne možemo precizno definirati ili čemu ne možemo barem jasno odrediti granice?* Odgovor bi trebao biti jasan na kraju poglavlja.

Problem same definicije višjejezičnosti ogleda se u dvije niječne tvrdnje: 1) ne postoji jasno razgraničenje između pojmova dvojezičnost i višjejezičnost i 2) višjejezičnost kao pojavnost nije jednoznačna, odnosno ne postoji jedna vrsta višjejezičnosti. U ovom poglavlju pojasnit će se problem definicije, a zatim i potrebe za klasifikacijom višjejezičnosti. Nakon toga prikazat će se i usporediti terminologija usko vezana za dvojezičnost i višjejezičnost te definirati ovlađavanje trećim jezikom kao područje istraživanja odvojeno od ovlađavanja drugim jezikom.

2.1. Problem razgraničavanja dvojezičnosti i višjejezičnosti – dva ili više od dva

Ne postoji konsenzus o razgraničenju između pojmova dvojezičnost i višjejezičnost. Dvojezičnost i višjejezičnost višedimenzionalne su pojavnosti koje se u nekim svojim vidovima u potpunosti preklapaju pa se katkada pojmovi koriste naizmjenično (npr. u psiholingvistici) ili se ne razlikuju (npr. u neurolingvistici). Primjerice, u kognitivnoj neuroznanosti zbog jednostavnije komunikacije između znanstvenika iz različitih disciplina, uvriježen je pojam *dvojezičnost* za obradu dvaju ili više od dvaju jezika (Reiterer, 2009). Dakle, znanstvenici pojmove definiraju ovisno o teorijskim polazištima i potrebi razlikovanja dvojezičnosti i višjejezičnosti, ali i praktičnosti u referiranju na određene zajedničke elemente tih dviju pojavnosti. Međutim, definicije dvaju pojmova najčešće ovise o definiciji pojma *jezik*, učestalosti uporabe jezika i jezičnom umijeću. Osnovna razlika između dvojezičnosti i višjejezičnosti zaista počiva na broju jezika koji su predmet istraživanja ili kojima se pojedinac služi. Kao što sami nazivi sugeriraju, dvojezičnost uključuje dva jezika dok višjejezičnost uključuje više od dva jezika. No, kao što Cenoz (2013b) sažima, danas u literaturi postoje tri različita načina uporabe termina dvojezičnost i višjejezičnost: a) dvojezičnost se koristi kao generički termin za oba fenomena (dva i više od dva jezika), b) višjejezičnost se koristi kao generički termin za oba fenomena (dva i više od dva jezika) i c) dvojezičnost i višjejezičnost se koriste

kao zasebni termini pri čemu dvojezičnost podrazumijeva dva jezika, a višejezičnost tri ili više jezika.

Istraživanja do samoga kraja 20. stoljeća nisu jasno razlikovala pojmove dvojezičnost i višejezičnost. Višejezičnost se smatrala samo podvrstom dvojezičnosti, a razlika između dvaju pojmova isticala se samo zbog preciznosti navoda o kojem broju jezika se radi (npr. Grosjean, 2010). Međutim, neki su znanstvenici poimanje višejezičnosti kao potkategorije dvojezičnosti opravdavali tvrdnjom da ne postoje nikakvi dokazi o bitnim razlikama između dvojezičnih i višejezičnih govornika (npr. Baetens Beardsmore, 1986: 3).

Danas mnogi znanstvenici shvaćaju višejezičnost kao širi pojam koji obuhvaća i dvojezičnost kao vid višejezičnosti (Aronin i Singleton, 2012; Cenoz, 2013b; Franceschini, 2011; Herdina i Jessner, 2000). Definiraju višejezičnost kao ovladavanje i uporabu *dvaju ili više jezika* (npr. Aronin i Singleton, 2008: 2) ili *više od jednoga jezika* (Franceschini, 2011: 344). Međutim, pod utjecajem novijih istraživanja koje ukazuju na specifičnosti višejezičnosti, sve veći broj znanstvenika osjeća potrebu za razlikovanjem pojma višejezičnost od pojma dvojezičnost. U posljednje je vrijeme sve uobičajenija definicija višejezičnosti koja se odnosi na uporabu, ovladavanje i prisutnost *više od dvaju jezika* (Aronin, 2023) odnosno *triju ili više jezika* u jezičnom repertoaru pojedinca ili u društvenoj zajednici (Richards i Smith, 2011).

Višejezični govornici koriste različite jezike na različite načine, ovisno o komunikacijskim potrebama i sugovornicima. Jezike odabiru i rabe ih, ponekad izolirano, a ponekad ih miješaju, iz različitih razloga ili na različite načine, ovisno o situaciji (Cenoz, 2013b). Pod pretpostavkom da jezike možemo jasno pobrojiti i razlikovati (što je u mnogim situacijama moguće), razlika između dvaju ili više jezika, odnosno broj jezika u repertoaru višejezičnoga govornika, predstavlja *kvantitativnu* razliku između dvojezičnosti i višejezičnosti. Kao kvantitativnu razliku znanstvenici također naglašavaju postojanje većeg broja čimbenika koji utječu na ovladavanje i uporabu većeg broja jezika (Cenoz, 2000; Herdina i Jessner, 2002). No, sama priroda posjedovanja više jezika u umu podrazumijeva i sposobnost upravljanja tim jezičnim znanjem (korištenjem pravilnoga jezika na pravilan način u većem broju različitih jezičnih situacija) te ju Herdina i Jessner (2000: 93) nazivaju „umijećem balansiranja između komunikacijskih zahtjeva i jezičnih resursa”. To umijeće smatraju složenijim kad se radi o više od dvaju jezika u jezičnom repertoaru. Međutim, postavlja se pitanje radi li se tu o istoj pojavnosti koja je u slučaju višejezičnosti uzrokovana kvantitativnom razlikom (većim brojem jezika), samo malo složenija, ili se radi o *kvalitativno* različitim pojavnostima. Za njih važnost ra-

zlikovanja dvojezičnosti i višejezičnosti nadilazi terminološku neodređenost i ima iznimno važne teorijske i praktične implikacije: pri odabiru sudionika u empirijskim istraživanjima, vrednovanju jezičnoga i drugih znanja višejezičnih osoba (De Angelis, 2021) i mogućnosti da se precizno ispita rani višejezični razvoj (Stavans i Jessner, 2022). Drugim riječima, glavni argument za razlikovanje dvojezičnosti i višejezičnosti nije vezan za terminologiju niti isključivo za broj jezika u repertoaru govornika. Poimanje višejezičnosti kao zasebne pojavnosti koja se razlikuje od dvojezičnosti podrazumijeva postojanje *kvalitativne* razlike za koju se ovdje uvodi pojam **trećejezičnost**. O njoj će biti riječ u daljnjim poglavljima, posebno onima o kognitivnim i psiholingvističkim vidovima višejezičnosti.

2.2. Definicije višejezičnosti i višejezičnoga govornika

U literaturi pronalazimo različite definicije višejezičnosti. Već nasumičnim pretraživanjem definicija koje se pojavljuju pod pojmom *višejezičnost*, jasno je da se one uvelike razlikuju i to na dva načina: s obzirom na vid višejezičnosti na koji su usmjerene i s obzirom na broj jezika koji pojavnost obuhvaća. Razlike u definicijama s obzirom na vid višejezičnosti posve su očekivane jer se u središte definicije stavlja onaj vid kojim se autor definicije bavi. Iz te se perspektive višejezičnost katkad definira kao *sposobnost*, katkad kao *uporaba* jezika, a katkad kao *prisutnost* u društvu ili zajednici. Tako, na primjer, Franceschini (2011: 344) opisuje višejezičnost kao „različite načine društvene, institucionalne i individualne *uporabe* jezika” dok ju Wei (2008: 2) definira kao „*sposobnost* komuniciranja na više od jednoga jezika”. Razlike u broju jezika prisutnih u repertoaru govornika ili u društvenoj zajednici koje definicije podrazumijevaju, kao što je već navedeno, najčešće odražavaju teorijsko polazište autora o potrebi razlikovanja dvojezičnosti i višejezičnosti.

Same se definicije, a time i opisi višejezičnih pojedinaca i zajednica, također razlikuju u shvaćanju pojma jezik, razini ovladanošću jezicima, učestalosti uporabe jezika te, u konačnici, u prisutnosti navedenih informacija u svakoj definiciji. Različiti autori definiraju višejezičnost uzimajući u obzir različite kriterije. Najčešći je kriterij u definiranju višejezičnoga govornika broj jezika u uporabi, razina jezičnoga umijeća i učestalost uporabe jezika. No pojavljuju se i kriteriji poput dobi u kojoj počinje ovladavanje jezikom ili se pobliže definiraju odrednice unutar nekog od kriterija, npr. radi li se o simultanom ili slijednom ovladavanju jezicima i podrazumijeva li se samo aktivno ili i pasivno znanje jezika. Za jednostavniju ilustraciju problema definicije višejezičnosti, odnosno višejezične osobe, sve definicije bi se mogle svesti u jednu definiciju

s tri nepoznanice: Višejezična je ona osoba koja je ovladala ODREĐENIM brojem ONOGA ŠTO SMATRAMO jezikom na NEKOJ razini jezičnoga umijeća¹⁶. Navedena će se problematika pojasniti izvan samih definicija višejezičnosti i u okviru opisa višejezične osobe.

2.2.1. Razina jezičnoga umijeća kao kriterij u definiranju višejezične osobe

Višejezičnost nije jasno određena kategorija u koju se „ude“, primjerice, s povećanjem jezičnoga umijeća u jednom jeziku niti se po istom kriteriju iz nje ispadne. Drugim riječima, ne postoji precizno definirana minimalna razina ovladanosti jezicima potrebna da se netko okarakterizira kao višejezična osoba.

Razina jezičnoga umijeća koja je potrebna da bismo nekoga klasificirali kao višejezičnu osobu i dalje je predmet rasprave te se različite interpretacije i stajališta smještaju između dva ekstrema, odnosno užega ili širega poimanje višejezičnosti. Prema Aronin i Singleton (2012) pod uže definicije ubrajaju se definicije starijega datuma koje su dvojezičnost definirale u okviru norme jednojezičnoga govornika, odnosno podrazumijevale jezično umijeće izvornoga govornika u svim jezicima (Bloomfield¹⁷, 1933) ili u potpunosti uravnoteženu visoku razinu kompetencije u svim jezicima (Braun¹⁸, 1937). Takva bi definicija obuhvatila jako mali dio populacije dvojezičnih osoba, a vrlo je izgledno da je ovladanost trima jezicima na razini izvornoga govornika iznimno rijetka. Pod šire definicije navode se one definicije višejezičnosti koje vrlo permissivno podrazumijevaju minimalnu razinu jezičnoga znanja, poput određenih izreka ili minimalne gramatičke strukture određenoga jezika (Edwards, 1994; Hall, 1952). Primjerice, Edwards (1994, 2006)¹⁹ smatra da se svaka osoba koja zna čak i samo jednu frazu na nekom *dodatnom* jeziku (npr. fr. *c'est la vie*) može smatrati do neke mjere dvojezičnom. Vrlo fleksibilna razina potrebnoga jezičnoga umijeća uključena je i u njegovu klasifikaciju dvojezičnosti i višejezičnosti (Edwards, 2006).

Suvremenije definicije višejezičnosti nalaze se između ovih ekstrema u poimanju razine jezičnoga umijeća. One, zapravo, ili ne navode potrebnu razinu jezičnoga umijeća (npr. Wei, 2013: 26), ili je smještaju na kontinuum ovladanosti četirima vještinama (npr. Romaine, 1995: 12) ili navode tek da po-

16 Berthele (2023) navedeno naziva zadatkom popunjavanja praznina i nudi istovjetnu, ali vrlo kratku, a time izrazito elegantnu, definiciju na engleskom jeziku: "A multilingual is a speaker-hearer that XYly masters N of Ys."

17 Bloomfield (1933: 56) "native-like control of two or more languages".

18 Braun (1937: 115) "active, completely equal mastery of two or more languages".

19 Edwards (1994: 55): "If, as an English speaker, you can say *C'est la vie* or *Gracias* or *Guten Tag* or *Tovarisch* – or even if you understand them – you clearly have some command of a foreign tongue".

drazumijeva jezično umijeće na različitim razinama (npr. Comanaru i Dewaele, 2015). Većina znanstvenika će se složiti da je potrebna značajnija razina komunikacijske kompetencije u svakom od jezika. Značajnost, međutim, nije mjerljiv pojam. Prema toj definiciji dvojezičnom osobom možemo smatrati osobu koja od rođenja govori dva jezika i učestalo se obama koristi, ali također i osobu koja je određen jezik počela učiti kao strani jezik i postigla visoku razinu komunikacijske kompetencije (kao što je vrlo raširena pojavnost znanja engleskoga kao stranog jezika širom svijeta).

Budući da znamo da se jezično umijeće ostvaruje na različitim jezičnim razinama (fonološkoj morfološkoj, leksičkoj itd.) te u svim četirima vještinama, jedno od važnih pitanja jest treba li kod višejezičnih govornika ono biti jednako razvijeno u svim vještinama pojedinoga jezika (govorenju, čitanju, razumijevanju i pisanju). Primjerice, je li višejezična osoba i ona koja ima samo pasivno znanje jednoga od jezika? Ili ona koja ima visoku razinu komunikacijske kompetencije u dvama/trima jezicima, ali na jednom od njih nije razvila pismenost? Primjerice, neki jezici, poput kreolskoga, nemaju razvijeno pismo (sustav pisanja). Iako se čini nelogičnim da se zbog postojanja samo govorne inačice jezik ne broji u repertoaru govornika, postoje istraživanja koja ukazuju na izostanak pozitivnoga učinka dvojezičnosti kod one djece koja u jednom od svojih jezika nisu razvila pismenost, što ovu komponentu u kriteriju jezičnoga umijeća može činiti jako važnom (više u potpoglavlju 4.3.). Jednako tako neke definicije kao kriterij navode tečnost u produkciji, dok druge navode uspješnost u komunikaciji, no te je kategorije također teško objektivno procijeniti. Važno je ipak naglasiti da višejezičnost ne podrazumijeva ni kompetenciju jednojezičnoga govornika ni visoku razinu kompetencije u svakom jeziku, odnosno ne stavlja je u prvi plan, već je relativizira, a naglasak stavlja na ukupnost jezičnih resursa s kojom višejezična osoba raspolaže i na najbolji mogući način koristi za različite ciljeve.

Nadalje, jezično umijeće u svakom jeziku može se smanjivati ili povećavati pa višejezičnost nikad nije konačna. Jezično znanje je vezano i za kulturo znanje u repertoaru svakoga govornika te se ono nastavlja razvijati tijekom života i ni u jednom trenutku se ne smatra bilo potpunim ili nepotpunim. Ono ovisi o jezičnim potrebama pojedinca u određenom trenutku i u određenoj situaciji. Na primjer, potreba pojedinca određene životne dobi na određenoj geografskoj lokaciji u komunikaciji s određenim sugovornicima. Čak i da postoji mogućnost tako preciznoga mjerenja jezičnoga umijeća, logično je pretpostaviti da bi kategorizacija imala iznimno veliki broj kategorija i potkategorija suodnosa (Edwards, 2013: 13).

Uporaba jezika također je varijabla čija se važnost propituje u samoj definiciji višejezičnosti. Neke definicije upravo uporabu, umjesto jezičnoga umijeća, navode kao važan kriterij u definiciji višejezičnoga govornika. Primjerice, Wei (2013: 33) višejezičnom osobom smatra onu koja se može *koristiti* dvama ili većim brojem jezika u komunikaciji. Međutim, iako se sposobnost uporabe jezika načelno podrazumijeva, ključno je pitanje učestalosti uporabe svakoga od jezika. Velika većina definicija dvojezičnosti i višejezičnost naglašava *učestalu* upotrebu svakoga od jezika u repertoaru. No, teško je procijeniti što znači učestalo se koristiti jezikom. Na primjer, Franceschini (2009: 33) u svojoj definiciji višejezičnosti navodi kriterij „redovite uporabe” jezika u svakodnevnom životu, kao što je i slučaj u dokumentima o jezičnoj politici Europske unije (npr. Vijeće Europe, 2022), dok de Botova definicija (2019: 3) precizira da se radi o „svakodnevnoj uporabi” jezika u repertoaru govornika. O kriteriju *uporabe* u definiranju višejezičnoga govornika bit će više riječi u potpoglavlju o razvoju i dobrobitima višejezičnosti.

2.2.2. Definicija jezika kao kriterij u definiranju višejezične osobe

Budući da nije jednostavno odgovoriti na pitanje *Što se ubraja u pojam jezika?*, rijetke su definicije višejezičnosti koje specificiraju što se podrazumijeva pod pojmom *jezik*. Jednu od njih ponudila je Franceschini (2009; 2011: 344) koja podrazumijeva „ne samo nacionalne jezike, već i regionalne, manjinske, migrantske, znakovne jezike i, u najširem smislu, dijalekte”. Precizno definiranje pojma jezika koji se broje u repertoaru govornika važno je za razgraničenja područja dvojezičnosti i višejezičnosti te je ključno za precizan opis višejezičnih sudionika u empirijskim istraživanjima.

Nažalost, ne postoji svrsishodna definicija jezika, pa tako ni jasna granica između dvaju jezika, jezika i dijalekta ili dvaju dijalekata. Lingvističko poimanje razlike između jezika i dijalekta aktualna je tema među znanstvenicima (Melinger, 2018, 2021). Međutim, u pokušaju da pobliže opišemo višejezične govornike tipološke klasifikacije jezika nisu od velike koristi. U opisivanju višejezične stvarnosti govorimo o jezicima ili dijalektima stvarnih govornika u različitim mikro- i makrodruštvenim kontekstima, u okviru vrlo idiosinkratičnih jezičnih biografija. Varijabilnost je golema i često je vrlo teško odrediti granice između dvaju ili više jezično-komunikacijskih sustava. Kako precizno definirati granice između jezika i dijalekta? Kada neka govorna zajednica može tvrditi da je njihov jezik drugačiji od jezika susjedne govorne zajednice ili da je njegov dijalekt?

Nadalje, ne postoji ni jasno određenje razine sličnosti i razlika između dva-ju jezika ili jezika i dijalekata koja je potrebna da bismo ih u „brojanju“ jezika kod dvojezičara i višejezičara smatrali zasebnim jezicima. Jedan od najboljih primjera su južnoslavenski jezici. Hrvatski, bosanski/bošnjački, crnogorski i srpski zasebni su jezici, iako su međusobno razumljivi, no anegdotalni primjer brojanja svakoga jezika kao dodatnoga jezika u repertoaru izaziva podsmijeh kod govornika bilo kojeg od navedenih jezika. Geografska smještenost/specifičnost određenoga jezika također je jedan od mogućih kriterija, čak i kad se radi o velikoj sličnosti među jezicima. Primjerice, flamanski se može smatrati različitim jezikom od nizozemskoga u Flandriji, a samo dijalektom nizozemskoga jezika u Nizozemskoj, odnosno poimati različito ovisno o geografskoj lokaciji na kojoj se koristi²⁰.

Trenutno su aktualna istraživanja o vertikalnoj dvojezičnosti i njezinom utjecaju na kognitivne značajke višejezičara. Ona pokazuju da određena razina znanja standardnoga jezika i njegova dijalekta ima jednak učinak kao i ista razina znanja dvaju standardnih jezika (npr. Antoniou i sur., 2020; Melinger, 2021; Poarch i sur., 2019). Ako značajan broj istraživanja potvrdi takve nalaze, bit će nužno specificirati status pojedinoga dijalekta u govornikovu repertoaru. Drugim riječima, i dijalekt će se brojiti kao dodatni jezik, što u trenutnim istraživanjima nije slučaj. Dijalekt se u suvremenim istraživanjima, ako se uopće uzima u obzir, navodi samo kao potencijalna interferirajuća varijabla u raspravi o rezultatima istraživanja, unatoč činjenici da se u nekim definicijama spominje kao sastavni dio dvojezičnosti (npr. Grosjean, 2008) i višejezičnosti (v. gore Franceschini, 2011). Međutim, istraživanja pokazuju da je dijalekt jedna od razlikovnih varijabli u repertoaru višejezičnih govornika. Primjerice, Berthele (2008) je pokazao da je kod govornika njemačkoga kao materinskoga jezika dodatno poznavanje dijalekta njemačkoga jezika varijabla koja je odredila uspješnost u pokušaju dekodiranja značenja teksta na nepoznatom germanskom jeziku. Definiranje statusa pojedinoga dijalekta posebno je važno u hrvatskom kontekstu gdje postoje različiti dijalekti, od kojih su neki prilično različiti od standardnoga idioma. U jezičnim istraživanjima u kojima je potrebno definirati status pojedinoga jezika, nužno je odrediti smatra li se dijalekt dodatnim jezičnim sustavom ili se ne smatra. Odnosno, je li standardni idiom dijalektalnom govorniku prvi jezik (J1) ili drugi jezik (J2), a

20 Flamanski je regionalni varijetet nizozemskoga jezika koji se koristi u Flandriji, regiji na sjeveru Belgije. Primjer je inspiriran osobnim iskustvom s višejezičnim govornikom iz Bruggea, grada u flaman-skom dijelu Belgije. Na pitanje koje jezike govori, osim flamanskoga (materinski jezik) i engleskoga jezika, naveo je i nizozemski. Na komentar o sličnosti između flamanskoga i nizozemskoga, odgovorio je da se nizozemski govori u Nizozemskoj, a flamanski samo u jednom dijelu Belgije.

čime je prvi strani jezik potencijalno govornikov treći jezik (J3). Iako lingvisti često tvrde da se standardni idiom ne bi trebao smatrati dodatnim jezikom ili različitom psiholingvističkom stvarnošću u odnosu na dijalekt (npr. Milani Kruljac, 1990²¹; ali vidi Berthele, 2021b), prethodno navedena psiholingvistička istraživanja ipak pokazuju određene komparativne prednosti poznavanja i dijalekta standardnoga jezika.

Potrebno je također napomenuti da postoji i problem jednoznačne određenosti pojma materinskoga jezika ili rođenoga jezika (više o klasifikaciji i problematici termina i njegovih bliskoznačnica vidi u Jelaska, 2005b). U današnje vrijeme, u kojem dijete jezik ne usvaja nužno i isključivo od biološke majke, definiranje je ovoga pojma podložno subjektivnoj samoprocjeni svakoga govornika, pri čemu na njegovo određenje utječu i čimbenici poput identiteta, jezične funkcionalnosti na određenom jeziku, razine jezičnoga umijeća i sl., a ne njegov prvi kontakt s jezikom (Skutnabb-Kangas, 1981). Jasno definiranje pojma materinskoga jezika od velike je važnosti u istraživanjima u području višejezičnosti gdje je određivanje materinskoga jezika sudionika jedan od prvih koraka u odabiru uzorka sudionika u empirijskim istraživanjima. Ono se najčešće ne mjeri, već se određuje procjenom samih sudionika. Iz osobnoga iskustva istraživanja u višejezičnoj zajednici naizgled jednostavan odabir materinskoga jezika u upitniku generirao je pitanja i komentare poput: „To je onaj koji govorim s mamom?“, „To je onaj koji bolje govorim?“, „Smijem li imati dva?“, „Ja ću vam reći svoju situaciju, pa mi vi recite što želite da napišem“. O navedenom izazovu bit će više riječi u potpoglavlju 11.2.

2.3. Poimanje višejezičnosti u široj javnosti

Kod studenata filoloških znanosti u Hrvatskoj vrlo često nalazimo vrlo bogato iskustvo učenja različitih jezika. Iz dugogodišnjega iskustva poučavanja kolegija iz područja višejezičnosti na diplomskom studiju anglistike sa sigurnošću mogu reći da su poimanja dvojezičnosti i višejezičnosti jako raznolika pri upisu na kolegij. Kao jedan od prvih zadataka u kolegiju, studenti trebaju navesti jezike koje su učili u životu i one koje bi naveli pri laičkom pitanju „Koje jezike znaš?“. Nakon što studenti navedu najčešće 3-4 jezika (pritom nerijetko zaboravljajući latinski koji je velika većina ispitanih učila barem dvije godine u srednjoj školi), tražim da navedu smatraju li sebe višejezičnom osobom. Studenti na to pitanje odgovaraju s velikim oklijevanjem i nelagodom objašnjavajući zašto oni ne spadaju u tu kategoriju te se najčešće svrstavaju u

21 O odnosu između istromletačkoga dijalekta i standardnoga talijanskoga jezika u Istri.

kategoriju dvojezičnosti s obzirom na njihovu visoku razinu znanja hrvatskoga i engleskoga jezika. Neki od njih se ipak smatraju višejezičarima, a mahom se radi o studentima koji studiraju dva strana jezika. Međutim, postoji uvijek i neki student koji tvrdi da je jednojezičan, unatoč činjenici da se taj razgovor odvija na engleskom, njihovom drugom jeziku.

U okviru projektnoga zadatka u akademskoj godini 2022./23. „raspakirali” smo poimanje dvojezičnosti i izradili kratak upitnik pomoću kojeg je moguće osvijestiti različite vidove dvojezičnosti vezane za definiciju jezika te izloženost, uporabu i jezično umijeće govornika (Slika 1). Koristeći navedeni upitnik na prigodnom i nereprezentativnom uzorku od 58 studenata Filozofskoga fakulteta, iskusnih učenika stranih jezika, uočena je duboko ukorijenjena jednojezična pristranost. Tipično poimanje dvojezičnosti poprilično je ograničeno i podrazumijeva samo osobu koja dvama jezicima ovladava od rođenja. Smatra se da dvojezična osoba mora imati izvrsnu i jednaku komunikacijsku kompetenciju u oba jezika. Unatoč naprednom znanju dvaju jezika studenti često izjavljuju da njihov drugi jezik nije na razini znanja izvornoga govornika jezika te da time nisu „pravi dvojezičari”.

Slika 1. Upitnik za osvještavanje različitih obilježja dvojezičnosti²²

Tko je dvojezičan?

- a. Dvojezičan je onaj tko od rođenja uči dva jezika istovremeno.
- b. Dvojezičan je onaj tko govori tečno dva jezika, bez obzira kad ih je naučio.
- c. Dvojezičan je onaj tko oba jezika govori kao da su mu materinski.
- d. Dvojezičan je onaj tko se može sporazumjeti na dva različita jezika.
- e. Dvojezičan je onaj tko razumije, ali ne govori drugi jezik.
- f. Dvojezičan je onaj tko se u svakodnevnom životu služi dvama jezicima, bez obzira koliko ih tečno i pravilno govori.
- g. Dvojezičan je onaj tko govori i razumije dva službeno različita, ali vrlo slična jezika (npr. hrvatski ili srpski, švedski ili norveški).
- h. Dvojezičan je onaj tko u govoru „miješa” dva jezika.
- i. Dvojezičan je onaj tko uz standardni idiom jezika govori i dijalekt.
- j. Dvojezičan je onaj tko uz standardni idiom govori i specifičan sleng.
- k. Dvojezičan je onaj tko uz standardni idiom poznaje i jezik struke.

Wagner i sur. (2022) također su ispitali percepciju dvojezičnosti kod šire javnosti (na uzorku od približno 500 sudionika), uglavnom kanadskih držav-

²² Upitnik je izrađen u okviru projektnoga zadatka u kolegiju u akademskoj godini 2022/23. u kojem su sudjelovali studenti: Leonarda Blašković, Ivana Klešković, Roko Kovač i Karolina Poljak.

ljana, u dobi od 18 do 83 godine. Cilj istraživanja bio je otkriti kojim se kriterijima sudionici istraživanja vode kada određuju što je jezik (npr. za razliku od dijalekta) i je li osoba dvojezična. Od sudionika se tražilo da u izmišljenim scenarijima jezičnih biografija s različitim kombinacijama dvaju različitih idioma odrede u kojoj mjeri svaki od jezičnih sustava spomenutih u scenariju smatraju zasebnim jezikom, a navedenu osobu dvojezičnom. Rezultati su pokazali da sudionici dvojezično iskustvo smatraju većim ako se J2 učio u bližoj prošlosti, ako se jezik učio u kontekstu jezične uronjenosti (umjesto u formalnom obrazovanju), ako je razina jezičnoga umijeća viša i uporaba jezika učestalija, ako se radi o aktivnom znanju jezika i ako je pismenost razvijena na obama jezicima. Kao što autori navode, rezultati nisu iznenađujući, ali pokazuju višedimenzionalnost navedenih čimbenika. I jednojezični i dvojezični sudionici imali su slične kriterije u procjeni tuđe dvojezičnosti. Odnosno, osobno dvojezično iskustvo nije utjecalo na poimanje dvojezičnosti.

U istraživanju provedenom na široj populaciji, više od 350 sudionika, u Hrvatskoj, pored poimanja dvojezičnosti ispitivalo se, po prvi put u Hrvatskoj, a i šire, poimanje višejezičnosti (Šarac, 2023). Visoka razina jezičnoga umijeća pokazala se kao primarni kriterij za klasificiranje pojedinaca kao dvojezičnih ili višejezičnih. Drugi kriterij po važnosti bio je učestala uporaba jezika. Istraživanje je također pokazalo tendenciju primjene strožega kriterija jezičnoga umijeća u poimanju dvojezičnosti, nego višejezičnosti. Čini se da je i kod šire javnosti u poimanju višejezičnosti naglasak na ukupnosti jezičnih resursa i fleksibilnijem stavu prema očekivanoj razini jezičnoga umijeća kod višejezičara.

2.4. Klasifikacija dvojezičnosti

Brojne klasifikacije dvojezičnosti nastale su s ciljem da se pobliže objasni i razumije fenomen dvojezičnosti. No, klasifikacije vrlo zorno odražavaju složenost i višedimenzionalnost dvojezičnosti kao pojavnosti. Različite klasifikacije imaju različite vidove dvojezičnosti kao polazišni kriterij, a odnose se, među ostalim, na vrijeme početka učenja jezika, jezični suodnos, jezično umijeće, funkcionalnu sposobnost, kognitivni ustroj, status jezika (u društvu), kulturni identitet i utjecaj jednoga jezika na drugi (Butler, 2013; Jelaska, 2005b: 40-46).

Prema navedenim kriterijima, odnosno dimenzijama dvojezičnosti, utvrđene su i tipologije dvojezičnosti. Različiti autori razlikuju veći ili manji broj tipologija, a najuvrženije tipologije u literaturi navedene su u Tablici 1.

Tablica 1. Tipologije dvojezičnosti (prema Butler, 2013; Jelaska, 2005²³; Wei, 2007)

Vrsta dvojezičnosti	Obilježja
uravnotežena dvojezičnost	jezično umijeće u dvama jezicima otprilike je jednako
neuravnotežena (dominantna) dvojezičnost	jezično umijeće i uporaba jezika veća je u jednom nego u drugom jeziku
receptivna (prijamna) dvojezičnost ili pasivna dvojezičnost	razumijevanje jednoga jezika u pisanom ili govorenom obliku (ili oba), bez razvijene sposobnosti govorenja ili pisanja u drugom
produktivna (proizvodna) dvojezičnost ili aktivna dvojezičnost	sposobnost razumijevanja i produkcije razvijena u obama jezicima (ne nužno i vještina pisanja)
istovremena (simultana) dvojezičnost	prisutnost obaju jezika od samoga početka jezičnoga razvoja
slijedna (sukcesivna) dvojezičnost	ovladavanje drugim jezikom započinje u nekom kasnijem trenutku, nakon što je već počelo ovladavanje prvim jezikom
rana dvojezičnost	dvojezičnost razvijena u ranom djetinjstvu
kasna dvojezičnost	dvojezičnost razvijena u adolescenciji ili u odrasloj dobi
dodatna dvojezičnost	drugi jezik u repertoaru statusno je poželjan jezik kojim se ovladava usporedo s prvim jezikom
odbojna dvojezičnost	drugim jezikom zamjenjuje se materinski jezik (njime se ovladava na štetu razvoja prvoga jezika)
okomita (vertikalna) dvojezičnost	uključuje standardni jezik i njegov mjesni idiom koji pokazuje izvjesne različitosti (Pavličević-Franić, 2003) te standardni jezik i njemu srodan, ali bitno različit jezik ili dijalekt (Wei, 2007)
vodoravna (horizontalna) dvojezičnost	uključuje dva različita jezika istoga ili sličnoga statusa
dvokulturalna dvojezičnost	poistovjećivanje s dvjema kulturama
jednokulturalna dvojezičnost	poistovjećivanje samo s jednom kulturom
uklopljena (akulturalna) dvojezičnost	prilagođavanje novoj jezičnoj kulturi na štetu kulture prvoga jezika
nekulturalna dvojezičnost	izostanak poistovjećivanja s bilo kojom od dviju kultura

Jedno od iznimno važnih pitanja na koje još uvijek nemamo odgovor jest precizno razlikovanje procesa ovladavanja drugim jezikom od dvojezičnosti.

23 Prijevodi termina na hrvatski jezik preuzeti su iz Jelaska (2005).

Neki autori izjednačavaju proces ovlađavanja drugim jezikom s razvojem dvojezičnosti, što se može interpretirati kao stajalište u kojem je dvojezičnost konačan rezultat procesa ovlađavanja drugim jezikom. Ovo je stajalište u izravnoj suprotnosti s Edwardsovom (2006) konceptualizacijom dvojezičnosti prema kojoj je osoba dvojezična bez obzira na stupanj u kojem se nalazi u procesu ovlađavanja drugim jezikom. U posljednje vrijeme sve se češće zagovara uporaba pojma **izranjajući dvojezičar** (engl. *emergent bilingual*) umjesto tradicionalnih i standardiziranih termina poput *učenik jezika* (engl. *language learner*) (npr. García i Wei, 2014), što je u skladu s nastojanjem da se prema njemu ne odnosi na temelju njegova jezičnoga umijeća (Mendoza, 2024). Međutim, u empirijskim istraživanjima o različitim vidovima dvojezičnosti pod pojmom dvojezična osoba podrazumijeva se i dvojezično dijete u dvojezičnoj sredini, isto kao i dijete u jednojezičnoj sredini koje drugim jezikom ovlađava u formalnom obrazovanju (učenik drugoga ili stranoga jezika). Nerazlikovanjem ovih dviju skupina sudionika, potencijalno važne specifičnosti u njihovim razvojnim putevima, posebice iz psiholingvističke perspektive, otežavaju interpretaciju rezultata dvojezičnoga razvoja. Terminologiju je svakako potrebno uskladiti kako bismo precizno znali što sve stavljamo pod okrilje dvojezičnosti.

2.5. Klasifikacija višejezičnosti

Istraživanja u području višejezičnosti sve više ukazuju na važnost i samo malih razlika u jezičnom iskustvu višejezičnih govornika. Iako se navedena taksonomija dvojezičnosti uz dodatne modifikacije načelno može koristiti za klasifikaciju višejezičnih govornika, jasno je da, zbog većega broja jezika u repertoaru višejezičnih govornika te većega broja i vrsta suodnosa s drugim jezicima, navedena klasifikacija nije dostatna. Pojedine kategorije najčešće pretpostavljaju dihotomijske odnose vezane za dva jezika te je potrebno nekoliko kategorija da bi se opisao višejezični govornik i obuhvatio cijeli spektar razina umijeća, različitih jezičnih biografija nastalih u stvarnom društvenom okružju. Kategorije zasigurno ne odražavaju višejezičnu stvarnost govornika jer puko klasificiranje na razini jezične sposobnosti u svakom jeziku (npr. uravnotežena naspram neuravnotežene dvojezičnosti) ne može obuhvatiti i stupanj uporabe svakoga jezika, domene u kojoj se svaki jezik koristi, kao ni neminovne promjene koji pojedini jezici doživljavaju u umu svakoga govornika.

Inherentna složenost višejezičnosti svakako je i jedan od razloga zašto se takve klasifikacije ne koriste u opisivanju višejezičnoga govornika, već se pri opisima sudionika u istraživanjima naglašava nužnost vrlo preciznoga opisa.

Precizan opis nužan je iz znanstvene perspektive kako bismo došli do odgovora na ključna pitanja o dobrobitima i ograničenjima koje višejezičnost nosi. Iz toga razloga klasifikacije višejezičnih govornika načelno se sastoje od popisa najrelevantnijih klasifikacijskih kriterija, a primjer jednoga takvoga popisa naveden je u Tablici 2 (Festman, 2019, ali vidi i Butler, 2013).

Tablica 2. Popis najrelevantnijih kriterija za klasifikaciju višejezičnih govornika (prijevod prema Festman, 2019: 239, Tablica 9.3.)

KRITERIJ	TIP VIŠEJEZIČNOSTI	OBJAŠNJENJE
Uloga jezika	prvi jezik / izvorni jezik	uči se od rođenja
	drugi / dodatni / strani / jezik	uči se kasnije
Trenutačna razina jezičnoga umijeća u J2, J3...	kompetentni višejezičari	jezična sposobnost blizu ili na razini izvornoga govornika
	nekompetentni višejezičari	jezična sposobnost daleko od razine izvornoga govornika
Jezično umijeće / dominantnost	uravnoteženi višejezičari	posjeduju sličnu razinu jezičnoga umijeća u svim jezicima, ali ne nužno visoku razinu u svakom od jezika
	dominantni/ neuravnoteženi višejezičari	posjeduju višu razinu jezičnoga umijeća u jednom od jezika
Dob početka ovladavanja J2, J3...	rani višejezičari	ovladavanje J2, J3... počinje u ranom djetinjstvu (od rođenja do 3./6. godine života)
	kasni višejezičari	ovladavanje J2, J3... započinje nakon 6. godine
	istovremeni višejezičari	istovremeni početak izloženost svim jezicima
	slijedni višejezičari	ovladavaju najprije J1, a zatim J2, J3...
Utjecaj J2 i J1	dodatni višejezičari	J3 se pridodaje u repertoar na već postojeće znanje dvaju jezika
	odbojni višejezičari	J1 se više ne koristi često i obično ga zamijeni većinski jezik društvene sredine
Kontekst / način ovladavanja	formalni	u školi
	neformalni	kod kuće, od roditelja
Status jezika	višejezičari s prestižnim jezicima	svi su jezici cijenjeni u društvenoj sredini
	višejezičari s neprestičnim jezicima	jedan od jezika nije cijenjen jednako kao ostali

KRITERIJ	TIP VIŠEJEZIČNOSTI	OBJAŠNJENJE
Tipologija jezika	iz srodne / slične / iste jezične porodice	npr. španjolski-francuski-talijanski (svi su romanski jezici s velikim brojem sličnosti na razini leksika i sintakse)
	udaljeni / različiti	npr. njemački, farsi, japanski (svaki je jezik iz različite jezične porodice, ne postoje preklapanja)
Čestoća i skorašnjost uporabe svakoga jezika	jednaka	čestoća uporabe svakoga jezika jednako je raspodijeljena tijekom dana/tjedna...
	nejednaka	jedan jezik češće se koristi nego drugi, jedan ili više jezika se u nekom trenutku ne koriste
Svrha uporabe	posao, obrazovanje itd.	jezik/jezici se koriste u određenoj domeni, npr. jezik/jezici se koriste samo na poslu
	privatna domena, komunikacija, internet, čitanje knjiga	jezik/jezici se koriste u privatnoj domeni
Sposobnost jezične kontrole	prebacuju kôd	imaju poteškoća pri korištenju samo jednoga odabranoga jezika
	ne prebacuju kôd	nemaju poteškoća u korištenju samo jednoga odabranoga jezika; nema nesvjesnoga prebacivanja kôda
Navike prebacivanja kôda	često prebacuju kôd	često prebacuju kôd između dvaju ili triju jezika
	ne prebacuju kôd	koriste samo jedan jezik u određenoj situaciji (npr. u razgovoru, pisanju pisma itd.)
Socioekonomski status	niski	niska primanja, niska razina obrazovanja
	visoki	visoka primanja, visoka razina obrazovanja

U daljnjim poglavljima upravo će se u okviru navedenih kriterija precizirati o kakvoj se vrsti višejezičnih govornika radi. Kao što je već navedeno, jasan opis višejezičnoga govornika nužan je za precizniju interpretaciju i razumijevanje rezultata empirijskih istraživanja, ali i za uključivanje višejezičnih sudionika u istraživanje.

2.6. Novije definicije dvojezičnosti i višejezičnosti izvan binarnih kategorija

S obzirom na to da je individualna višejezičnost višedimenzionalan konstrukt, odnosno skup različitih (razina) individualnih obilježja, u posljednje vrijeme znanstvenici u području dvojezičnosti i višejezičnosti pokušavaju izbjeći njegovu kategorizaciju u okviru binarnih kategorija. Umjesto binarnih kategorija predlaže se određivanje višejezičnosti na kontinuumu mjerljivih obilježja govornika unutar jedne kategorije ili više kategorija istovremeno (Luk i Bialystok, 2013). Primjerice, jezično umijeće govornika određuje se na kontinuumu jezičnoga umijeća u jednom jeziku ili više jezika u isto vrijeme, pri čemu razina individualnih obilježja u svakoj kategoriji u kombinaciji s drugim obilježjima i njihovim razinama oslikava različito višejezično iskustvo (više o mjerenju višejezičnosti vidi u potpoglavlju 11.3.).

Ovisno o teorijskoj perspektivi, znanstvenici su manje ili više skloni razlikovanju jezika u repertoaru višejezičnoga govornika te različito konceptualiziraju pojam jezika u jezičnom repertoaru. Problem konceptualizacije i brojanja jezika izvrsno pojašnjava Berthele (2021b). Stavove znanstvenika dijeli na one koji dovode u pitanje mogućnost brojanja jezika u repertoaru višejezičnoga govornika te one koji, najčešće zbog uže teme kojom se bave, inzistiraju na jasnim razgraničenjima između jezika i brojanja jezika u repertoaru govornika. Primjerice, u formalnolingvističkom pristupu jezici se jasno razgraničavaju, kao i u funkcionalnom pristupu kad se radi o temama u kojima je jasno razgraničenje između jezika nužno (npr. u istraživanju međujezičnih utjecaja, prebacivanja kôda i sl.). S druge strane, znanstvenici koji navedenom pitanju pristupaju iz perspektive teorije dinamičkih sustava (npr. de Bot i sur., 2007; Larsen-Freeman i Cameron, 2008) te postmoderne sociolingvistike (Blommaert, 2010, 2016; García, 2009a) dovode u pitanje mogućnost brojanja jezika te njihovu razlučivost u repertoaru. Blommaert (2010: 102) u svojoj definiciji višejezičnosti ne govori o sposobnosti uporabe određenoga broja jezika, već pod jezikom podrazumijeva „skup specifičnih semiotičkih resursa, pri čemu neki pripadaju konvencijom definiranom ‘jeziku’ dok drugi pripadaju nekom drugom ‘jeziku’”. Pod resursima podrazumijeva „naglaske, varijetete, registre, stilove, modalitete – ukupnost načina na koji se jezik upotrebljava u određenom komunikacijskom okružju i domeni” (Blommaert, 2010: 102). Dakle, Blommaertova definicija odražava novije poimanje višejezičnosti u kojem se pod pojmom jezik ne podrazumijeva određeni broj zasebnih jezika u obliku nacionalnih ili jasno definiranih standardiziranih varijanti jer se smatra da su metajezične kategorije i konceptualno i empirijski nejasne. Drugim riječima,

kao i znanstvenici koji problemu pristupaju iz perspektive teorije dinamičkih sustava, Blommaert višjejezični repertoar doživljava kao fluidni jezični repertoar u dinamičkoj uporabi. Takva konceptualizacija višjejezičnosti osnovom je i pojma *nadjezikovanje* (vidi potpoglavlje 10.1.) koji se odnosi na ostvaraj ukupnoga jezičnog znanja, odnosno na ono što činimo s jezicima koje znamo.

U okviru kritičkoga osvrta na različita viđenja i konceptualizaciju jezika Berthele (2021b) (pre)pesimistično gleda na budućnost definiranja višjejezičnosti i zajednički doprinos znanstvenika koji zastupaju tako različite konceptualizacije. Iz toga razloga predlaže da buduće definicije višjejezičnosti, u svrhu definiranja i samoga znanstvenog područja, uzmu u obzir različita poimanja jezika, ali i stvarnu činjenicu da se širom svijeta ljudi koriste i ovladavaju različitim, jasno odvojivim jezičnim sustavima. Berthele (2021b) smatra da se dvojezičnost i višjejezičnost ne bi trebale definirati prema nužnim ili poželjnim uvjetima, već prema prirodnim kategorijama (Lakoff, 1987; Rosch, 1978) te da bi znanstvenici najprije trebali precizirati kategoriju koju jezik predstavlja kako bi došli do zajedničke i jednoznačne interpretacije dvojezičnosti i višjejezičnosti. Naime, on osnovnu premisu preuzima iz kognitivne psihologije, odnosno prijedloga E. Rosch (1978) o prirodnim kategorijama u razumijevanju načina na koje kategoriziramo naše društveno i kulturno okruženje. U vizualizaciji dvojezičnosti u centar smješta prototip (koji također može biti i stereotip) dvojezičnosti, a oko njega radijalne kružnice koje predstavljaju stupnjevitost pripadnosti kategoriji s nejasno definiranim granicama. Dakle, na radijalnim kružnicama smještaju se opisi dvojezičnosti s obzirom na različite kriterije (npr. status dvaju jezika, dob ovladavanja jezikom, uporaba jezika i sl.) i u odnosu na definirani prototip. Berthele na taj način definiciju dvojezičnoga govornika stavlja i u konkretan društveni okvir budući da je prototipni primjer dvojezičnoga govornika također kulturološki obojen, odnosno definiran poimanjem jezičnoga umijeća u određenom jeziku i kontekstu.

2.7. Proliferacija terminologije u području višjejezičnosti

U posljednjih se dvadesetak godina termin višjejezičnost pojavljuje učestalije nego termin dvojezičnost. Toj činjenici zasigurno nisu pridonijela samo istraživanja koja se specifično vežu za fenomen s trima ili više jezika, već se radi i o popularizaciji termina u okviru jezične politike Europske unije, ali i u okviru novih interesa u područjima znanja, poput migracijskih studija, postkolonijalnih studija i sl.

Kako bi se preciznije razlikovala višjejezičnost na individualnoj razini (znanje/uporaba dvaju ili više jezika pojedinca) i višjejezičnost na društvenoj razini

ni (postojanje dvaju ili više jezika u određenom društvu ili jezičnoj zajednici) znanstvenici uvode nove pojmove. Prema terminu *bilinguality* (Hamers i Blanc, 2000) koji označava individualnu dvojezičnost, Aronin i Ó Laoire (2004: 17) višejezičnost na individualnoj razini nazivaju *multilinguality* te ga razlikuju od pojma *multilingualism*, koji za njih predstavlja društvenu višejezičnost. Navedeni termin nije široko prihvaćen, a jedan od mogućih razloga jest i činjenica da je nastao u okviru Biotičkoga modela višejezičnosti²⁴ (Aronin i Ó Laoire, 2004) koji se nije empirijski testirao i razvijao dalje od početnoga prijedloga.

Za individualnu višejezičnost često se upotrebljava pojam **mnogojezičnost** (engl. *plurilingualism*). Mnogojezičnost se kao pojam često pojavljuje u frankofonoj literaturi²⁵ (fr. *plurilinguisme*) (npr. Moore i Gajo, 2009²⁶) te u dokumentima o jezičnoj politici Europske unije (Coste i sur., 1997, 2009)²⁷. Pojam *višejezičnost* u dokumentima Vijeća Europe definira se kao „znanje većeg broja jezika, ili supostojanje različitih jezika u nekom društvu” (Vijeće Europe, 2001: 4), odnosno naglašava se društvena uporaba jezika i koncepcija jezika kao odvojenih sustava. Pojam *mnogojezičnost* uvodi se kao reakcija na takvo statično poimanje višejezičnosti te se, zapravo, upotrebljava kao usporedni pojam kojemu je cilj naglasiti odnose i interakciju jezika koje osoba poznaje²⁸. S obzirom na to da se pojam višejezičnosti iz psiholingvističke perspektive u samim začecima znanosti ne definira tako plastično, kao što je navedeno u dokumentu Vijeća Europe, pojmovi višejezičnost i mnogojezičnost najčešće se ne smatraju različitim pojmovima. Štoviše, Mendoza (2023) navodi da je pojam *mnogojezičnost*, kao alternativni pojam za višejezičnost, u europskim dokumentima i promociji višejezičnoga učenja i poučavanja zapravo omogućio da se u pojam uključi dinamičnost jezične uporabe koja nije istovremeno opterećena dekonstruktivizmom, odnosno holističkim poimanjem jezika u kojem se, primjerice, preispituju kategorije poput materinskoga jezika, stranoga jezika i sl.

U literaturi se također mogu naći različiti pojmovi vezani za višejezičnost kojima se želi istaknuti holističko poimanje višejezičnosti kao pojavnosti: *po-*

24 Biotički model višejezičnosti razmatra višejezičnost iz sociolingvističke perspektive. Model se sastoji od devet međusobno povezanih obilježja društvene višejezičnosti (vidi više u Aronin i Ó Laoire, 2004).

25 Piccardo i sur. (2017:2) navode da pojam dolazi iz talijanskoga jezika (tal. *plurilinguismo*) iz kojeg je najprije preuzet u francuskom, a tek onda u engleskom jeziku.

26 Moore i Gajo (2009:138) rabe termin mnogojezičnost u okviru holističkoga poimanja višejezičnosti kako bi naglasak dodatno stavili na pojedinca i na njegovu ulogu „središta i inicijatora jezičnoga kontakta”.

27 Uporabu pojma *mnogojezičnost* (engl. *plurilingualism*) predložili su Bahtia i Richie (2012: xxi) kao krovni termin za dvojezičnost i višejezičnost, no taj prijedlog nije prihvaćen u literaturi.

28 Pojam mnogojezičnost rijetko se nalazi u rječnicima engleskoga jezika te je kao pojavnica 10 puta rjeđa nego višejezičnost (Tremblay, 2010).

lylingualism (Jørgensen, 2008), *metrolingualism* (Pennycook i Otsuji, 2015), *code-meshing* (Canagarajah, 2011a), *translanguaging* (García i Li, 2014). Takva proliferacija termina stvara veliku pomutnju u akademskoj zajednici budući da svaki od navedenih pojmova ima drugačiji fokus, razvojni put, kontekst uporabe i ideološku povezanost s različitim teorijskim pristupima poimanja jezika (više u Marshall i Moore, 2018). Ono što je svima zajedničko jest naglasak na specifičnosti uporabe jezičnih resursa kod višejezične osobe u odnosu na uporabu jednoga jezika kod jednojezičara.

Jedan od najpopularnijih termina u području višejezičnosti danas je pojam nadjezikovanja (engl. *translanguaging*)²⁹. *Nadjezikovanje* se odnosi na fluidnu i hibridnu uporabu jezika koja dopušta različite društvene, kulturne i lingvističke prilagodbe (vidi Treffers-Daller, 2023). Više o toj konceptualizaciji jezika u okviru višejezičnosti bit će riječi u poglavlju 10.1., no važno ga je razlikovati od pojma *mnogojezikičnost*. Kao ključnu razliku između mnogojezikičnosti i nadjezikovanja García i Otheguy (2020: 24) navode da mnogojezikičnost proizlazi iz jezične politike EU-a, čiji je primarni cilj obrazovati radnike i migrante na većinskim jezicima europskih država, dok je fokus nadjezikovanja na osposobljavanju dvojezičara da prakticiraju svoju dvojezičnost na način koji ih najbolje predstavlja. Oba pojma podrazumijevaju da jezični repertoar treba promatrati holistički te da su jezici u njemu integrirani, a ne striktno odvojeni, no nadjezikovanje načelno negira postojanje odvojenih jezičnih sustava u repertoaru (za detaljniji uvid usporedi Wei, 2018 i Vogel i García, 2017). Za sada je važno naglasiti da se pojmom nadjezikovanje najčešće implicira otpor monoglosijskim ideologijama koje dominiraju u poimanju višejezičnih osoba.

29 Nadjezikovanje se predlaže kao prijevod engleskoga pojma *translanguaging*. Cilj je prefiksom *nad* (engl. *trans*) naglasiti ideju utemeljitelja pojma da se u jezikovanju (engl. *linguaging*) ne miješaju jezici, već nadilaze granice pojedinih imenovanih jezika (Kleyn i García, 2019: 71).

3. Ovladavanje trećim jezikom

Zbog sve većega broja dokaza o specifičnim obilježjima dvojezičnih govornika koji ovladavaju trećim jezikom, u okviru višejezičnosti kao samostalno podpodručje istraživanja nastaje *ovladavanje trećim jezikom* (Hufeisen, 1998, 2003). Iako se višejezičnost i ovladavanje trećim jezikom katkad rabe u istom značenju, važno je odmah naglasiti da je ovladavanje trećim jezikom samo jedan vid višejezičnosti. O samom procesu ovladavanja J3 bit će više riječi u potpoglavlju 4.3.1., a ovdje ćemo navesti samo neke terminološke nedosljednosti, premise na kojima se zasnivala uspostava istraživačkoga područja i dati pregled činjenica koje su pogodovala njegovom nastanku neovisno o području ovladavanja drugim (inim) jezikom.

3.1. Nije lako definirati ni ovladavanje trećim jezikom

Pojam **ovladavanje trećim jezikom** (engl. *third language acquisition*) nastao je kao reakcija na uporabu pojma **ovladavanje drugim jezikom** (engl. *second language acquisition*) za ovladavanje svim jezicima koji nisu materinski, odnosno ovladavanje inim jezicima. Dakle, istraživanja u području ovladavanja trećim jezikom bila su motivirana potrebom da se proširi područje ovladavanja drugim jezikom i uvaži pojavnost u kojoj se radi o više od dva jezika u repertoaru govornika. Naime, u istraživanjima ovladavanja drugim jezikom načelno se uzimao u obzir samo materinski jezik sudionika, a zanemarivalo se znanje drugih jezika ako oni nisu bili fokusom istraživanja, čak i onda kad su se istraživanja provodila u trojezičnim sredinama s govornicima više jezika. Takva je praksa vidljiva i iz tadašnjih definicija ovladavanja drugim jezikom. Primjerice, Sharwood Smith (1994: 7) pod drugim jezikom podrazumijeva bilo koji jezik osim materinskoga, bez obzira na način i kontekst u kojem se jezikom ovladava. Drugim riječima, starija su istraživanja ovladavanja drugim jezikom potencijalno uključivala i trojezične govornike. Znanstvenici su se koncentrirali na dva jezika te od sudionika nisu ni prikupljali podatke o znanju ostalih jezika jer taj podatak nisu smatrali relevantnim. Isto tako, u takvim se istraživanjima nije uzimalo u obzir jesu li sudionici istovremeno govornici i nekog dijalekta.

Ovladavanje J3 odnosi se na ovladavanje inim jezikom kod učenika koji su prethodno ovladali (ili još uvijek ovladavaju) dvama jezicima, bez obzira radi li se o simultanom ili slijednom ovladavanju tim jezicima (Cenoz, 2003a)³⁰. Iz

30 Hammarberg (2018: 128) definira ovladavanje J3 kao iskustvenu situaciju učenika koji imaju prethodno iskustvo ovladavanja jednim ili dvama inim jezicima. Takva definicija isključuje dvojezične govornike koji ovladavaju J3 kao prvim inim jezikom te nije široko prihvaćena.

te definicije ovladavanja J3 jasno je da se radi o ovladavanju trećim po redu jezikom, pri čemu prva dva jezika mogu biti materinski jezici. U definiciji ovladavanja J3 naglasak se stavlja na razliku između ovladavanja J2 i J3, dok su svi jezici kojima se ovladava nakon J3 (J4, J5, Jn) obuhvaćeni pojmom ovladavanje J3 s pretpostavkom da nema ključnih razlika između tih procesa (De Angelis, 2007, Hufeisen, 2003). Takva je pretpostavka vidljiva i u prijedlozima naziva područja *Ovladavanje trećim ili dodatnim jezikom* (engl. *Third or additional language acquisition*; De Angelis, 2007; L₂3; Fouser, 2001) koja obuhvaća i ovladavanje J4, J5 i Jn³¹.

U skladu s navedenom pretpostavkom, pojam *treći jezik* također se koristi za jezik koji je treći po redoslijedu ovladavanja (Jessner, 2008a), a istovremeno se odnosi i na bilo koji jezik kojim se ovladava nakon J3. Međutim, pojam *treći jezik* ponekad se upotrebljava i za ini jezik³² koji je u fokusu višejezičnih istraživanja, neovisno o redoslijedu kojim se ovladava tim jezikom, dok se u tom slučaju ostali ini jezici navode kao J2 (Bardel i Lindqvist, 2007; Hammarberg, 2001). Naime, neki znanstvenici smatraju da linearno navođenje jezika kao J1, J2, J3, J4 itd. nije prikladno za višejezičnost te Hammarberg (2010, 2012) predlaže termin J3 kao naznaku da se radi o složenijem jezičnom znanju i iskustvu. Na taj se način također pokušava „zaobići” potreba preciziranja redoslijeda usvajanja svakoga jezika, definiranje jezika koji se broji u repertoaru govornika, dominantnost pojedinoga jezika i slično. Štoviše, u tu svrhu predlažu se i pojmovi primarni, sekundarni i tercijarni jezik kao alternativni naziv za J1, J2 i J3 (vidi u Hammarberg, 2018). Iako se radi o elegantnom rješenju, ono ipak nije u potpunosti zadovoljavajuće u slučaju kad se kod svih jezika u repertoaru višejezičnoga govornika žele ispitati utjecaji navedenih čimbenika.

Prvi strukturirani uvidi u proces ovladavanja J3 datiraju iz 80-ih godina 20. stoljeća. Ringbom (1987) i Thomas (1988) pokazali su da su dvojezični govornici pri ovladavanju *dodatnim jezikom* (J3) uspješniji od jednojezičnih govornika. No, snažnija zagovaranja specifičnosti područja istraživanja započela su krajem 90-ih godina 20. stoljeća (Cenoz i Genesee, 1998a; Cenoz i Jessner, 2000; Cenoz i sur., 2001; Cenoz i sur., 2003). Vjerojatno najveći poticaj daljnjem razvoju područja dala je publikacija *English in Europe: The Acquisition of a Third Language* (Cenoz i Jessner, 2000) koja je na jednom mjestu okupila kri-

31 U skladu s navedenim, pojam *third language acquisition* prevodi se kao ovladavanje trećim jezikom dok se pojam ini jezik (vidi Jelaska, 2016), koji je krovni pojam za jezike koji nemaju status materinskoga jezika, koristi samo kad se referira na sve jezike koji nisu materinski.

32 Naziv ini jezik odnosi se na sve jezike kojima se ovladava nakon materinskog/ih jezika/â kada nije nužno preciznije razlikovati status toga jezika.

tični broj istraživanja o ovladavanju engleskim jezikom u dvojezičnim sredinama širom Europe te je pokazala da je potrebno razlikovati proces ovladavanja J2 od procesa ovladavanja J3. Kao plod suradnje između znanstvenika iz različitih dijelova Europe, godine 1999. po prvi put organizirana je međunarodna znanstvena konferencija o višejezičnosti (*International Conference on Third Language Acquisition and Multilingualism*) koja je u potpunosti bila usmjerena na trećejezičnost. Konferencija se od tada organizira svake dvije godine, a na konferenciji je 2003. godine osnovano je i Međunarodno udruženje za višejezičnost (*The International Association of Multilingualism*) prvo udruženje među mnogim današnjim udruženjima u području višejezičnosti koje naglasak stavlja na trećejezičnost kao pojavu.

3.2. Razlike između ovladavanja drugim i trećim jezikom

Iako ovladavanje J3 ima mnogo zajedničkih obilježja s ovladavanjem J2, pretpostavka o specifičnosti ovladavanja J3 zasniva se na vjerovanju da prethodno jezično znanje, odnosno prethodno iskustvo svjesno učenja J2, ima velik utjecaj na ovladavanje J3. Tu se ponajprije misli na specifično iskustvo učenja jezika te znanje i strategije (Gibson i Hufeisen, 2003) koje učenik stječe učenjem J2. Smatra se da navedeno iskustvo, znanje i vještine dalje utječu na ovladavanje J3 (na brzinu i put jezičnoga razvoja) te da je sam proces pod utjecajem novih čimbenika i učinaka koji su rezultat interakcije s prethodnim jezicima i iskustvom ovladavanja tim jezicima (Cenoz i Genesee, 1998b; Jessner, 2008a; Hoffmann i Stavans, 2007). Ta je pretpostavka osnovom tvrdnje da se ovladavanje J3 ne samo kvantitativno (brojem jezika) već i kvalitativno (Marx i Hufeisen, 2004) razlikuje od ovladavanja J2.

U procesu ovladavanja jezikom višejezični govornici razlikuju se po svojem iskustvu učenja jezika, pri čemu je iskustveni put trojezičara bogatiji i raznolikiji, odnosno posjeduje veću varijabilnost. Razliku između ovladavanja J2 i J3, s naglaskom na složenost koju podrazumijeva ovladavanje J3, prva je zorno prikazala Cenoz (2000). Kao prvu ključnu razliku istakla je kontekst u kojem osoba ovladava trima jezicima: dijete može usvajati tri jezika od rođenja, dvojezična osoba može učiti J3 u formalnom kontekstu, dvojezična osoba može ovladavati J3 nakon preseljenja u novu jezičnu sredinu ili osoba može J2 i J3 paralelno ovladavati u formalnom obrazovanju. Cenoz je prikazala složenost ovladavanja J3 u odnosu na ovladavanje J2 u okviru samo jednoga od kriterija definiranja višejezičnih govornika – redoslijeda ovladavanja pojedinim jezikom (vidi Tablicu 3). Kod ovladavanja J2 postoje samo dva načina ovladavanja jezikom: istovremeno ili slijedno. Kod trojezičnih govornika postoje najma-

nje četiri različita načina. Trojezična osoba jezicima može ovladavati slijedno ($J1 \rightarrow J2 \rightarrow J3$) ili može istovremeno ovladavati dvama jezicima ($J2/J3$) nakon što je već ovladala $J1$. Također, trojezična osoba sve jezike može usvajati istovremeno (kao tri $J1$) ili kao simultani dvojezičar nešto kasnije dodati $J3$ u svoj repertoar (dva $J1$ i $J3$). Kao što je vidljivo iz Tablice 3, u slučaju većega broja jezika u repertoaru govornika, načini ovladavanja jezikom postaju još složeniji. Osim toga, Cenoz upozorava da kod višejezičnoga ovladavanja jezikom učenik može prestati ovladavati nekim jezikom i započeti s ovladavanjem novoga jezika te svakim jezikom može ovladavati u prirodnom ili formalnom okružju, ili istovremeno u obama.

Tablica 3. Ovladavanje drugim u usporedbi s ovladavanjem trećim jezikom (Cenoz, 2000: 40)

Ovladavanje J2	Ovladavanje J3
1. $J1 \rightarrow J2$	1. $J1 \rightarrow J2 \rightarrow J3$
2. Jx / Jy	2. $J1 \rightarrow Jx / Jy$
	3. $Jx / Jy \rightarrow J3$
	4. $Jx / Jy / Jz$
	5. $J1 \rightarrow J2 \rightarrow J3 \rightarrow J4$
	6. $J1 \rightarrow Jx / Jy \rightarrow J4$
	7. $J1 \rightarrow J2 \rightarrow Jx / Jy$
	8. $J1 \rightarrow Jx / Jy / Jz$
	9. $Jx / Jy \rightarrow J3 \rightarrow J4$
	10. $Jx / Jy \rightarrow Jz / Jz1$
	11. $Jx / Jy / Jz \rightarrow J4$
	12. $Jx / Jy / Jz Jz1$

Takva složenost i varijabilnost u razvojnim putovima prema višejezičnosti odražava se na vrlo različite načine i na još jednu od pretpostavljenih kvalitativnih razlika – međujezične utjecaje. Očito je da trojezični govornici na raspolaganju imaju veći broj jezika na koje se mogu osloniti u procesu ovladavanja - ili u uporabi nekog od jezika ili u trenutku kad ne mogu dozvati riječ iz ciljnoga jezika. Dokazi da trojezičari to i rade, odnosno da se oslanjaju ne samo na $J1$, već i na druge jezike u svojem repertoaru, postoje već na temelju istraživanja iz 70-ih godina prošloga stoljeća. Veći broj jezika koji mogu biti izvorom međujezičnih utjecaja ukazuje samo na kvantitativnu razliku. No, kod višejezičara pojavljuju se i neki udruženi učinci iz dvaju jezika, koji ukazuju na kvalitativnu razliku. Upravo su ta istraživanja dala veliki poticaj istraživanjima o specifičnostima trećejezičnosti i ovladavanja $J3$ (više u potpoglavlju 5.2.).

Važno je napomenuti da stajalište o potrebi razlikovanja ovladavanja J2 i J3 nije općeprihvaćeno. Mnogi znanstvenici zagovaraju potrebu razlikovanja dvaju procesa i navode teorijske i empirijske dokaze za svoju tvrdnju, dok neki nerado zauzimaju jasno stajalište, unatoč dokazima o razlici između dvaju procesa. Potonji pri tom ne negiraju postojanje razlika, već pretpostavku da su one ključne, odnosno da čine stvarnu kvalitativnu razliku između ovladavanja J2 i J3. Jedan je od razloga činjenica da je kvalitativnu razliku teško dokazati u istraživanjima. Koliko god smatramo intuitivnim da dodatni kognitivni napor, iskustvo i sl. može rezultirati različitim prednostima, uočene razlike u procesu mogu biti samo posljedica činjenice da višejezične osobe, osim jezičnoga umijeća u više jezika, imaju i drugačiji jezični profil, koji podrazumijeva i individualne razlike i specifičnosti. Kao što neki znanstvenici upozoravaju od samih začetaka discipline (npr. Aronin, 2005; Aronin i Singleton, 2012), potrebna su dodatna empirijska istraživanja kako bismo utvrdili je li ovladavanje J3 kvalitativno drugačije od ovladavanja J2 ili je samo njegova složenija inačica.

U prethodnim je poglavljima prikazano kako pojavu dvojezičnosti i višejezičnosti, koju intuitivno razumijemo, nije jednostavno znanstveno utemeljeno definirati, što je dovelo do stvaranja brojnih pojmova i pristupa koji pokušavaju obuhvatiti njezinu složenost i dinamičnost. Raspravljalo se i o izazovima razlikovanja između dvojezičnosti i višejezičnosti, kao i o promjenama u njihovom poimanju tijekom vremena. Analizirana je i proliferacija terminologije koja odražava različite teorijske pristupe i ideološke okvire unutar kojih se višejezičnost proučava, uz poseban osvrt na ovladavanje trećim jezikom kao relativno novije, ali ključno područje istraživanja. Time je postavljen temelj za sljedeće tematsko poglavlje u kojem će se višejezičnost razmotriti iz psiholingvističke perspektive, s naglaskom na proces višejezičnoga razvoja, međujezične utjecaje i kognitivne mehanizme koji podupiru funkcioniranje višejezičnoga uma.